

Toplum Bilimleri Dergisi

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 6 Sayı: 11 Ocak - Haziran 2012

Sinan YILMAZ & İbrahim İŞTAN
Doğal Afetlerin Psiko-Sosyal Sonuçları: Van Depremi Örneği

Fatih İBİŞ
Hermenötik ve Yapısöküm Kuramına Genel Bir Bakış

Ramazan UÇAR & Adnan SELMAN
Din-Rasyonel Seçim-Dini Pazar

Mualla YILDIZ
İlköğretim Öğrencilerinin (4-7. Sınıflar) Tanrı İmgesi ile İlgili
Bazı Faktörlerin İncelenmesi

Tuncay AKGÜN
Felsefi Düşüncede Yaratma Problemi

Halide ASLAN
The National Archives ve The British Library'de Bulunan Osmanlı ile İlgili
Dokümanların Değerlendirilmesi

Eyüp ÖZTÜRK
Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Mehdilik (Peygamberlik) İddiası: Bosnalı Hafız
Abdullah Efendi Olayı

Ahmet Emre DAĞTAŞOĞLU
Kant'a Giden Yolda Leibniz, Wolff ve Baumgarten

Selçuk ERİNCİK
Charles Taylor'da Modernliğin Sıkıntılısı Olarak Üç Mesele

Yaşar ÜNAL
Resul'e İtaat Meselesi

Ensar ÇETİN
Türk Halkının Aydın Din Âlimi Algısı

Ramazan UÇAR
Abdullah Cevdet'in Din Anlayışı

Olgun KÖZLEME
İslam Mutfak Kültürü

İlyas BA-YUNUS (*) (Çev. Ensar ÇETİN (**))

SOSYOLOJİ VE İSLAM'IN TOPLUMSAL GERÇEKLİĞİ (***)

İnsan etkileşimini soruşturan bir disiplin olan Sosyoloji geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır. Sosyologlar, çatışma ve anlaşma, rekabet ve işbirliği, organizasyon ve dağınıklık, sapkınlık ve uygunluk, düzen ve değişim ve insan etkileşimi kapsamında gerçekleşen süreçler ile ilgilenmektedir. Onlar bir taraftan küçük gruplardaki kişiler arası ilişkilere odaklanırken, diğer taraftan toplum içindeki ya da toplumlar arasındaki çok büyük şiddetli süreçlerle ilgilidir. Politika, ekonomi, doğum, ölüm, aile, göç, eğitim, hukuk, adalet, din, suç, eğlence-insanlar diğer insanlarla ilişkili olarak her ne yaparsa bunlar-, sosyolojik analiz çerçevesinde ele alınır.

Sosyolojinin kapsamının genişliğine rağmen, çağdaş sosyologlardan Marsh, dünyanın küçük alanlarında çalışmanın, genel bakışı oldukça sınırlandırdığını belirtmiştir. Bu modern sosyolojinin sosyologlarının gizlemeye uğraştığı çok ciddi bir ikilemdir: bu ikilem sadece Batı düşüncesinde değildir, Batılı olmayan toplumlarda da yerel algı ile çatışma içindedir ve hususi sosyoloji teorileri günümüzde karşılaştığımız toplumlardaki çoğu sorunu açıklayamamaktadır.

Sosyolojinin bu eksikliğine örnekler çoktur. Chicago ve New York gibi şehirlerin iç bölümlerinde yapılan deneyim ve araştırmadan kaynaklanan suç ve ceza teorileri, Rusya'daki (Connor, 1972), Pakistan'daki (Ba Yunus 1976), Mısır'daki (Hassan 1977), Endonezya'daki (Bannister, 1973), ve diğer toplumlardaki suç olgusunu açıklayamaz. Modern Sosyoloji Hıristiyanlık içindeki mezhep ikilemini ve organize edilmiş Hıristiyan kilisesinin deneyimlerinin dini temellerini açıklamaktadır. Doğal olarak bu incelemeler Hıristiyan olmayan toplumlardaki dini

deneyimleri açıklayamaz. Büyük sosyal değişim teorileri Avrupa ve Amerika'nın sanayileşmesi ve modernleşmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. (Örneğin, Moore, 1973 ve 1977; Inkles, 1969; Inkles ve Smith, 1974). Bu ve benzer incelemeler ideolojik önyargıları dolayısıyla çok ciddi saldırı altındadır (Hecter, 1975; Wallerstein, 1975; Hill, 1975). Aynı zamanda çağdaşlaşma araştırmasına önemli katkı sağlayan Portes, verimsiz ekonomik gelişme modellerini desteklediği için bu teorilere saldırmaktadır(1973).

Birçok olayla ilgili birçok teori var ve var olacaktır, bu teoriler saygı çerçevesinde eleştirilebilir. Var olan sosyoloji teorileri, Batılı olmayan toplumlardaki suç, sosyal değişim, eşitsizlik veya din konularını açıklamakta yetersiz olduğu görülmektedir. Bu ise çağdaş sosyolojinin karakterinin kültüre bağlı olduğunu göstermektedir. Eğer yakından bakarsak Batılı sosyologların yaklaşımlarında bir ülkeden diğer ülkeye büyük farklılıklar gösterdiğini buluruz. Amerika'da (Mannheim, 1953; Gouldner, 1970), Almanya'da (Mannheim, 1953), İtalya'da (Direnzo, 1972) ve diğer Batı ülkelerinde, sosyal gelişmelerin, ekonomik, kültürel ve ideolojik eğilimler ile ilişkisini açıklamak için önemli girişimler olmuştur. Hatta bu sosyolojik farklılıklar bile sosyologlar arasındaki yakın etkileşimden dolayı, bir batı ülkesinden diğerine geçince kayboldu, Biz hala Batılı olmayan toplumların gerçeklerine yabancı araştırma bulguları ve varsayımlara dayanan Batılı sosyolojik yaklaşımlar olduğu gerçeğini terk etmedik.

Odak haline geldiğinden beri Batılı olmayan toplumlardan genelde Müslüman toplumlar ya da özellikle İslami kültür alanında İslam üzerine bir sistematik çalışma, Sosyoloji alanında büyük bir eksiklik. İslam ve Müslüman toplumlar hakkında sosyolojik çalışma neredeyse hiç yoktur. Örneğim, Turner şöyle yazmaktadır:

Son elli yıldır yayınlanan herhangi bir din sosyolojisi kitabı incelendiğinde, ya hiç ilgilenmeyen ya da İslam bilimine hiçbir katkısı olmayan, tekrarlayıcı ve iç karartıcı sosyologlar gerçeği görülecektir. Büyük bir İslam sosyolojisi geleneği yoktur ve modern araştırma ve yayınlarda İslami konular son derece azdır. Üniversitelerde din sosyolojisi öğretmekle sorumlu akademisyen sosyologların çoğu basit öğretim kaynaklarının eksikliğinden dolayı bilinçli veya bilinçsiz olarak öğrencilerini İslam'dan uzak bir analize yönlendirecektir. Sonuç olarak İslam tarihi ve sosyal yapı içinde, önemi artacak olan konuların geniş bir çağdaş sosyolojik teori çerçevesinde incelenmesine ihtiyaç vardır. (1974: 1-2)

Sadece Batılı sosyologlar analiz birimi olarak İslam'a genel olarak umursamaz değil, aynı zamanda nadiren de olsa yapılan İslam'a karşı tutumları tutarsız kalmıştır. Örnek olarak, Turner, bir sosyologdan aşağı olmayan Max Weber hakkında şöyle yazar:

Max Weber'in modern sosyoloji için önemi sadece sosyolojiye katkısıyla sınırlı değildir. O, Hindistan, Çin ve Avrupa üzerine bağımsız somut çalışmalar

yaptı. Bu çalışmalar çok önemlidir, fakat Weber çağdaş sosyolojiye, sosyal bilimin kendine has felsefesini ortaya koymasıyla ve sosyal gerçekliğin anayasasının aktörlerini oluşturmaya çalıştığı sübjektif yorum metodolojisi ile büyük katkı yapmıştır. Benim giriş bölümündeki iddiama göre Weber, İslam ve Hz. Muhammed üzerine inceleme yaparken kendi felsefi kurallarını terk eden ilk sosyologdur. Bundan şu çıkar ki benim Weber'e karşı tutumum gerçekten müphemdir. Weber bir taraftan İslamiyet'in geliştirilmesi ile ilgili önemli teorik konuların ortaya çıkabileceği uyarıcı bir çerçeve sunarken diğer taraftan bir sosyolojik yaklaşım için hayati olduğunu açıkladığı ilkeleri tutarsız bir şekilde uyguladı.

Yukarıdaki gözlem, modern sosyolojinin, Batılı olmayan toplumların genel analizi için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum İslam söz konusu olunca sadece yetersiz kalmaz, yanıltıcı da olabilir. Bunun gereği olarak İslam ideolojisini ve Müslüman toplumları doğru anlayabilmek için bir İslami sosyolojiye ihtiyacımız var. Bu gelişme olmaksızın İslam'ın sosyolojik açıdan bozuk görünümü devam edecektir. Bu yüzden benim bu makaledeki amacım, Marksist veya kapitalist batılı yönelimlere karşı İslami bakış açısını yansıtacak temel çerçeve sunmaktır. Bunu yapabilmek için önce Çağdaş sosyoloji içindeki öne çıkan eğilimlerin bazılarını tartışacağım. İkinci olarak İslami ideolojinin Batılı sosyolojiden farklılıklarını göstermek için İslam ideolojisinin çok belirgin yönlerini tartışacağım. Son olarak ise İslami sosyolojik analiz modelini sunacağım.

Çağdaş Sosyoloji Yaklaşımları

İbni Haldun 1377 yılı civarında kendi sosyal bilimi olarak, Fransız filozofu Auguste Comte'nin eserlerinde modern sosyolojinin geleneksel temeli olarak kabul ettiği, "Umran"ı sunmuştur. Comte, (1798- 1857) İbni Haldun'dan yaklaşık olarak dört yüz elli yıl sonra doğmuştur. İbni Haldun ihmali olsun ya da olmasın etnik temelli batı sosyolojisinin bir parçasını yansıtmaktadır. Onun çalışması, İslam'ı ve Müslüman dünyayı¹ hiç önemsemeyen modern sosyologun kesinlikle somut bir delilidir.

Comte modern sosyoloji için neredeyse hiç ilham kaynağı olmamasına rağmen, onun insan olgusu çalışmasındaki pozitif metodoloji vurgusu, spekülâtif sosyal ve politik felsefesinden farklı olarak modern sosyoloji içinde geçmişte ve günümüzde hala devam eden bir temel inançtır. Sosyologlardan, fizik ve doğa bilimcisi muadilleri gibi çalışma alanlarının bağımsız empati duygusu ile toplumlar, gruplar ya da bireyler olması beklenir. Onların bilinen nesnelere insan türleridir, sosyologlar etnik temelli ya da grup veya kişisel değerlerinin çalışmalarını kirletmesine karşı dikkatlidir. Bir bilim olarak sosyolojiden ve sosyologlardan çalışmalarını sadece deneysel verilere dayandırması beklenmektedir. Bir şey ki denenebilir değilse spekülâtif olur, bu yüzden zorunlu olarak geçersizdir.

Bu gün yayılan sosyoloji kitaplarının sunuş kısmının önemli bir bölümündeki bu uyarılara rağmen, sosyolojik çalışmaların çoğu yazarlarının temel de-

ğlerini yansıtmaktadır ve çoğu sosyoloji sonuç değerlendirmesinde oldukça spekülattir. Ön yargıları kontrol için bazı uygulamalar yapma ihtimali vardır, fakat kontrol derecesi her zaman bir sosyologdan diğerine farklıdır. Bu gün sosyologlar insan toplumu üzerine çok sayıda çalışma sunmalarına rağmen ben, kendimi günümüzdeki sosyologlar arasında en yaygın üç temel yaklaşımla sınırlandıracağım.

1. Yapısalcı İşlevselci Yaklaşım

Otuzlu yılların sonlarına doğru yaygın hale gelen yapısalcı işlevsel yaklaşım makro sosyolojik bakış açısına² sahiptir. Bu yaklaşım ilk olarak 1937 yılında Talcott Parsons tarafından Harvard'da ortaya atıldı ve tüm öğrencileri ve özellikle Amerika'dakiler tarafından geliştirildi. Bu yaklaşım sosyolojide tek değildir. Gerçek şu ki bu sosyoloji çalışmasının temel dayanağı biyolojiden ödünç alınmıştır. Bu yaklaşım iki temel varsayıma dayandırılmıştır. İlk varsayım, toplum, birinde meydana gelen değişiklik diğer bölümdeki değişikliği otomatik olarak yansıtan, birbirini destekleyen yapılardan oluşmuş bir sistemdir. Bu nedenle, sosyolojik analizlerim görevi hangi yapının hangi yapıyı etkilediğini bulup çıkarmaktır. İkinci varsayım, oluşturulan dışarıdan zararlı gözükabilir herhangi biri yapı veya aktivite diğer yapı veya aktiviteler gibi sosyal sistem içinde varlığını sürdürme işlevine sahiptir. Bir sistem olarak, toplum içindeki bu yapı örnekleri, aile, ekonomi, politika, din, eğitim, eğlence, yasa sadece bunlardan birkaçıdır. Her yapının, insanların bu yapılar içindeki bireysel statüleriyle oynadıkları rol ile muhafaza edilmesi beklenir. Sonuçta bu rollerin, toplumda genel anlaşma sonucunda geliştirilerek öğrenilmiş kurallar dışında tahsisi mümkün değildir. Bu yaklaşım *anlaşma modeli* olarak bilinen hale geldi, böylece insanlar oluşturulan kurallar içinde işbirliği yaptıkları, anlaştıkları ve paylaştıkları görüldü, bu yüzden toplum yapısı sürekli sistem olarak varsayılmaktadır.

Bu yaklaşım, çatışmanın ve devrimin rolünü umursamaması ve toplumsal analizlerde göz ardı edilemez ihtilaflar temelinde eleştirilmektedir. Daha fazlası, bu yaklaşım, özelden Amerika'nın genelde ise batılı demokrasilerin kapitalist yapılarını devam ettirmek için mevcut durumu savunduğu için eleştirilmektedir. Aslında bu yaklaşım, batılılaşma ile birlikte modernizasyona eşittir, örneğin, sanayi kuruluşları, batılı toplumları karakterize eden kuruluşların hızlı çıkışları olmaksızın ilerleyemez ve varlıklarının sürdüremezlerdi. Örnek olarak materyalizm, laiklik, demokrasi ve çalışma için özveri.

Ben Parsons ve öğrencilerini sosyoloji yaklaşımları için model olarak modern kapitalist toplumu ele aldıkları için neredeyse hiç eleştirmeyeceğim. Üstüne üstlük, Ben genel olarak batılı olmayan toplumlarda ve İslam toplumunda ve özellikle, ayaklanma tarihleri, askeri darbeleri, sömürgecilikleri ve diğer ticaret, eğitim ve seyahatten kaynaklanan dış etkilere sahip olan ülkelerdeki bu modelin kritik edilmemiş uygulamalarını eleştireceğim.

2. Marksist ya da Çatışmacı Yaklaşım

Marksist ya da çatışmacı yaklaşım günümüz makro sosyolojisi içindeki yapısalci işlevsel yaklaşıma çok önemli bir alternatiftir. Karl Marx (1818-1883) uluslar arası sosyalist hareketin öncülerinin en meşhurdur. Eserlerinin büyük bir kısmı bu hareketin tanıtımına ayrılmış, onun öğretilerinin çoğu modern anlamda sosyolojik olarak³ kabul edilmektedir. Bununla birlikte, bir ideolojik ön yargı olarak yapısalci işlevselci yazılarda sadece üstü kapalı belirtilmektedir, Marksist öğretinin sosyolojik takipçileri onu sosyolojik kılavuz olmanın yanında ideolojik kılavuz olarak da açıkça rehber edindiler. Marx'ın sosyolojisi iki temel varsayıma dayandırılmaktadır. O, ekonomik aktiviteleri bütün sosyal aktivitelerin temel belirleyicisi olarak gördü ve o tarih boyunca çatışma dönemlerindeki başlıca insan toplumlarını inceledi. Toplumdaki ekonomik eylemler, tüm toplumdaki politik organizasyon, aile, din, hukuk, sanat, edebiyat, bilim ve ahlak gibi diğer yapılara hâkimdir. Ona göre insanlık tarihi boyunca olduğu gibi, ekonomik üretim biçimleri, toplunda ekonomik kaynaklar seçkin bir azınlığın elindeydi, toplumun geri kalan kısmı onlar için çalışmaya mahkûmdu ve onların insafına kalmışlardı. Bu yüzden Marx toplunu iki sınıfa ayırdı, hep sömüren işletme sahipleri ve sömürülen işçiler. Bu devam eden sömürüden dolayı devrim gereklidir. Bunun yanında Marx'a göre diğer herhangi bir ekonomi modelinin yokluğunda, devrim liderleri kaynakların çoğunu kendi kontrolünde tutmaları ve işçileri tekrar mahkûm duruma düşürerek, aynı sömürü sistemini sürdürdüler. Marx'a göre bu süreç Avrupa'nın sanayileşme uyanışı sonrasında daha da yoğunlaşmıştır.

Bu tarihi süreçte insan toplumu görüşünün dayanağı olarak Marx sosyalizm ideolojisini sundu böylece nihai bir çözümü bütün kaynakların devlet içindeki meşru temsilcileri tarafından sahiplenilmesi olarak sunmuştur. Marx'a göre ideal olarak hiç kimse bireysel mal sahibi olmaması halinde, orada herhangi bir çekişme, çatışma ve sömürü olmaz.

Daha önce geçtiği gibi Marx'ın takipçileri onun felsefesinin yanı sıra ideolojisine bağlı kaldı. Bir taraftan, insan toplumunda işbirliği ve anlaşamadan ziyade çatışma ve tartışma varmış gibi görünmektedir. Hukukun sömürülenler tarafından yapıldığı görülüyor. Din, sömürücüler ve destekçileri tarafından teşvik edildiği görülmektedir. Suç sömürünün yanı sıra sömürücü mevzuatın bir sonucu olduğu görülmektedir. Kısacası, sömürü ve çatışma insan toplumunun temel süreci ve sürekli sistem olarak görülmektedir. Marx'ın insan toplumu modeli bu yüzden çatışmacı model olarak bilinir.

Diğer taraftan, bu modelin takipçileri sosyalizmin, toplumdaki sürekli çatışma ve sömürü için çare olduğu görüşünü saklamamaktadır. Yakın zamana kadar sosyalist ülkelerdeki bu modelin takip eden sosyologlar, çok az sayıdaki diğer Batılı Avrupa ülkelerindekilerle birlikte, neredeyse sadece onlardan ibaretti. Bununla birlikte Amerika'da Marksist düşünce karşıtları azalıyor ve hatırı

sayılır sayıdaki Amerikan sosyologlar günümüzde Marksist model toplumuna ve yanı sıra onun ideolojisine katılmaya başlıyor.

Birinin toplum içinde ve toplum arasında ekonomik sömürünün varlığını görmesi için Marx'ın takipçisi olunması zorunlu değildir. Bununla birlikte, tüm insan etkinliklerinin Marx'ın varsaydığı üretim modeli tarafından aynı derecede belirlenir olmadığı açıktır. Ne toplumsal kurumların ortaya çıkması gerçeği ne de gruplar arası süren çatışma sonucu görülmektedir. Daha da ilerisi insan toplumu Marx'ın bimodal yapısından, kast yapısı ve onların sınıfından daha çok karmaşıktır.

Çatışma teorisinin toplumsal çatışmayı açıklamak için, işlevselci yaklaşım da toplumun çeşitli kalıcı özelliklerini açıklamak için daha iyi olduğu sık sık iddia edilmektedir. Her halükarda, toplumsal değişime daha fazla önem veren çatışma teorisinin bu konudaki genellemeleri büyük olasılıkla güvenlidir, çünkü onlar kanımca çok büyük olasılıkla radikal toplumsal değişimi arzu etmektedir. İşlevselciler daha çok istikrara vurgu yapmaktadırlar çünkü onlar toplumsal değişikliği daha az istemektedirler ve daha büyük olasılıkla mevcut düzenlemelerin yenilenmesini tercih etmektedirler. Onların teorileri, ideolojik itme kuvvetinin bir taraftan ayrı toplumları nasıl birbirine çektiğini diğer taraftan toplumların birbirini çekmesini nasıl önlediğini yansıtmak istemektedir. Toplumsal deneyimlerin hem anlaşma hem de çatışma, hem içerden hem de dışarıdan olduğunu kabul etmek akla çok daha yatkındır; toplum dış baskıların yanı sıra iç sarsıntıdan dolayı değişebilir, fakat bu değişiklikler töre, alışkanlıklar, moda ve teknolojiye uzlaşma ve karşılıklı paylaşım yoluyla aşamalı ve yavaş da gerçekleşebilir.

Bu iki makro bakış açısı bize sınırlandırılmış durumdaki insanlar arasındaki doğal etkileşim hakkında hala bir şey söylememektedir. Onlar insan ilişkilerini ve karar vermelerini, kendi kontrolü dışındaki güçler tarafından atılan bilardo topuymuş gibi görerek atlamaktadır. Sosyoloji insan toplumunun yapı taşı olan insan etkileşimine yakından bakmaksızın eksik olabilir. İnsan bilerek ya da bilmeyerek belirli bazı yönlerden zorlanan geniş süreçler oluşturduğunda şüphe yoktur. Ancak, sosyoloji bu süreci algılayan, ona anlam veren, onlara direnen ya da onlarla birlikte gitmeye karar veren toplumsal bireyin varlığına nasıl umursamazlık edebilir? Sembolik etkileşim ya da self teori analizin şimdiki aşamasında oldukça spekülasyon olabilecek olan sosyolojideki mikro bakışa bir örnektir. Fakat ideolojik ön yargı açısından daha az suçludur; Ancak ileride göreceğimiz gibi bu yaklaşım önemli ölçüde sosyal şartlardan etkilenmiş ve oradan beslenmiştir.

3. Sembolik Etkileşimcilik ya da Öz Teori

Sembolik etkileşimcilik basitçe etkileşimci yaklaşım olarak bilinen, adından da anlaşılacağı gibi sosyal etkileşimi en alt seviyede ele almaktadır. Bu mikro bakış açısıyla bakıldığında, sosyal psikoloji tarzının tersine, o analizin kapsamını

toplumun tamamını kapsamak için çoklu etkileşim süreci olarak genişletmeyi istemektedir. İnsanoğlu, uyumlu veya sapkınlik dolu durumları, ekonomik durum ve siyasi hareketi, aile içindeki ve dışındaki durumları, oyun ve eğitim durumlarını, formal veya informal organizasyon durumlarının vb bilim olarak görmektedir. Bu öğrenme sürecinin temelinde bireysel durumları tanımlama veya yorumlamanın daha da ötesinde, onlar doğrudan veya dolaylı, fiziksel veya psikolojik olarak kendini bulur. Onlar bu yorumların temelini hareket veya hareketsizlik kararı vermek için harekete geçirmek ister. Bu gerekçeler yanlış olabilir veya diğerlerinin temel varsayımlarına uymayabilir. Ancak, bu yaklaşım, bu gerekçeler için nedensellik olarak atanamaz. Eğer bir şeye nedensellik atfedilirse o kendi kendinin aktörü olur. Her bir aktör bir üretici ve kendi eyleminden sorumlu olması gerekiyordu. Hatta bir insanın şartlara itiraz etmesi engellendiğinde, bu durumda sadece aktörün bakış açısından açıklayacağı varsayılmaktadır. Bu, mantıktan muaf olan sadece alışılmış veya refleks zannedilen eylemdir.

Etkileşimci yaklaşımın kökleri John Locke rasyonalizmi ve Kant'ın idealist epistemolojisine kadar uzanmaktadır. Hatta Michigan Üniversitesinden John Horton Cooley'in, Chicago Üniversitesinden ise Robert Park, William I. Thomas ve özellikle de George Herbert Mead'in katkısı sonucunda yeni bir alan olarak ortaya çıktı. Mead bu üniversitede 1897 den 1933'e kadar çalıştı. Herhangi bir önyargı olmadan bu teori takip edilebilir, bununla birlikte, bu teori başından beri oldukça spekülattir. Thomas ve diğer bazı sosyologlar deneysel kayaklara ve bu kaynakların ürettiği sonuçlara vurgu yapmalarına rağmen, bu yaklaşımın temel amacı Mead'in, kendi hayattayken doğrulanamayan hipotezi etrafında şekillenmiştir. Onun örnekleri son derece farazi, doğrulanmamış ve araştırma sonucundan ziyade sağduyuya dayalı kaldı. O otuz yıldan fazla süre ders verdi; fakat hiç kitap yazmadı. Onun yaklaşımının ilk resmi ifadesi, kendi öğrencileri ders notlarını tasnif edip "Akıl, Ben ve Toplum" adıyla onun adına ölümünden bir sene sonra⁴ yayınladıklarında ortaya çıktı. Amerika'da yapısal işlevseliliğin yayılması oldukça hızlı olmasına karşın nispeten durgun bir etkileşimsel yaklaşım olarak kaldı, ancak bu yaklaşımın bir kaç sadık taraftarları onun teorilerini sahip oldukları bilgi ve araştırma stratejileri ile geliştirmek için çalışmaya devam etti. Bu gün Amerika'da, yapısal işlevselci yaklaşım genel bir düş kırıklığı içindeyken, etkileşimsel yaklaşım daha belirgin hale geliyor.

Sembolik etkileşimci yaklaşım, aktör kendi bakış açısıyla bir anlam vermek için çalışırken, insan eylemlerinin tahmin edilemez olduğunu kabul ettiği için, bilimsel olmayan (bilim dışı değil) şeklinde tanımlanmaktadır. Yani, insan davranışlarının daha az karmaşık olanından daha çok karmaşık süreçlerde olanına odaklanma kapasitesine sahip olduğunu iddia eden bu mikro yaklaşım bir taraftan insan toplumunu anlamaya çalışırken, diğer taraftan insanların nasıl anladığı ve hareket etmeye nasıl karar verdiğini anlamaya çalışmaktadır.

İslam'ın Sosyolojik Doktrinleri

Çatışmacı yaklaşımda olduğu gibi, İslam tarihsel gelişim içinde diyalektik bir insan toplumu tasviri vermektedir. Bu noktadan bakıldığında, insanlık tarihi adil bir düzen sağlamak için ilahi rehberlik getirenler ve daima bu peygamberlerin karşıtları arasında bir çatışma olarak tasvir edilmektedir. Peygamberler adil bir düzen kurmayı başardı, onların torunları kısa zamanda unuttu ve hatta doğru mesaj gelmeye devam ettiği esnada bile bu böyle oldu. Bu yüzden zaman zaman, toplumların kültürel gelişiminde tekrar yeni bir düzen sağlamak için başka peygamberlere ihtiyaç duyuldu. Son olarak, insanlığın kültürel gelişimde önemli bir anda, son ve toplum hayatının en kapsamlı formülü İslam Peygamberi Hz Muhammed (sav) aracılığıyla geldi. Bu yüzden, Marksist bakışta olduğu gibi, insan toplumunun İslami bakışı da ideolojik bir şekilde işlenmektedir.

Yapısal işlevselci yaklaşımla tanımlanan toplumun sistematik incelemesi ideolojik bir Müslüman için yeni bir şey değildir. Ona göre sadece toplum değil tüm evren bir sistemdir. Bu teoriye göre din Allah tarafından gönderilen kurallara dayalı olarak iyi bütünleşmiş çalışan bir sistem kurmak için geldi. Her hangi bir toplum bu idealden sapmışsa o toplum dağılmaya sebep olacak çatışma içindedir. Ve yakından bakarsak, İslam hukuk ve cezasının temelinde, sosyolojideki sembolik etkileşimci yaklaşımın belirgin hale gelmiş “bağımsızlığa vurgu” özelliğini bulmak zor olmayacaktır. İnsanoğlunun yüklendiği ve taşıdığı “ilk günah” fikrini reddeden İslam, Hz. Âdem, Hz. Havva ve onların evlatlarının İlahi hukukun hükümlerinden sapmadığı sürece, uyum kabiliyetine sahip olacaklarını ifade etmektedir.

İlahi kaynağa dayanan İslam insan etkileşiminin doğal yasasıdır. İnsan etkileşiminin başka bir yolu yoktur. Tanrı (Allah) evreni yarattı ve onun içine değişim ve oluşum kanunlarını koydu. Çünkü evrendeki, hem fiziksel hem de biyolojik bütün nesnelere, bu İlahi kanuna göre uyumlu bir şekilde işlemektedir. Fizikçiler, kimyacılar, biyologlar bu yasaları keşfetmek için uğraşmaktadır. Tanrı (Allah) insanı yarattı ve ona mantıklı düşünme ve karar verme gücü verdi. Çünkü Allah, insana çatışma ve sömürüyü ortadan kaldıran ve uyum ve barışı sağlayan etkileşim yasasını vermiş olsa da, İnsan bilgi eksikliğinden işlerinde hatalı karar verebilir. Allah'ın kanunu olmaksızın evren çökerdi. Allah'ın yasasını takip etmemekle insanoğlu birbirini yok etmeye doğru gidecek. İslam sadece bir törenler düsturu değildir. Daha ziyade o, ekonomi, politika, aile, hukuk, ceza, savaş, eğlence, fırsat ve sosyalleşme vb. her türlü insan ilişkisinde Allah'ın kurallarına itaat sürecidir. Danışmaya vurgudur o. Bu kurallardan istemeden herhangi bir sapma affedilebilir. Bu kurallarda bilerek bir sapma sadece toplum tarafından değil ahrette de cezalandırılabilir, o bu dünyada kendi yıkımının tohumlarını gösterir. Sonuç olarak, mademki İslam bir Müslüman toplum onu takip etmese bile insan etkileşiminin doğal yasasıdır, bu toplum otomatik bir şekilde adaletsizliğe ve çöküşe doğru gidiyor demektir. Müslüman olmayan toplum bile bu yasayı uygulasa başarılı olur.⁵

Fakat İslam ideolojisi nedir? Bu günlerde modern aydınlar dünyayı sosyalist- kapitalist diye iki ideolojik pozisyona ayıran bakış açısına sahipler. Ancak, tüm dünyayı sadece iki ideolojik pratiğe indirgemek aşırı bir basitleştirmedir. Dünyaya bir ucunda kapitalizm diğer ucunda sosyalizm olan bir süreç olarak bakmak çok daha akıllıcadır. Kapitalizm ve sosyalizm arasında farklı tonlar olabilir. İslam, yarı ölçüde kapitalist tarafa dayanan bir sosyalizm ve sosyalizme dayanan bir kapitalizm gibi gözükmektedir. Ancak, gerçekte hangisi doğrudur. İslam, insanoğluna sosyalizm veya kapitalizm tanınmış ideoloji haline gelmeden uzun süre önce verildi. İslam hem kapitalist hem de sosyalist uçtan kaçındı. Her şeyden önce o, insan yapımı bir ideoloji değildir. O, ilahi iradeden direkt ortaya çıktı. Mantık olarak, bu yüzden o, karşılaştırma için yapılabilesine rağmen diğer insan ideolojilerine benzemez.

Onun siyasi formunu görmek isterseniz, Demokrasi İslam'a yakın bir yapıdır. Tanrı devletin başıdır. Kendi aralarından, Peygamber tarafından getirilen Tanrı otoritesine itaat ettiği sürece otoritesine itaat edecekleri karar alıcıları seçme veya seçmek inananların sorumluluğundadır. Bu aynı zamanda içinde anlaşmazlık veya tartışma olan tüm meseleler için geçerli olan şura sürecinin tanımıdır. Ancak şura, sayesinde insanların çoğunlukla kendi gücünü artırmak amacıyla makam aradığı modern demokrasi ile karıştırılmamalıdır. Prensip olarak şura güç arayana yetki vermez. Şura temelde, pek çok papanın seçiminde olduğu gibi, tanrıya hizmettir. Ancak, Papanın aksine İslam toplumunda tüm sosyal konular üzerinde güç sahibi "Emir" seçildi. Onun gücü sadece teolojik konularla sınırlı değildir. Kabaca danışmanlık olarak çevrilen Şura aynı zamanda yasamanın ve toplum içindeki değişimin dayanağıdır, hatta o kadar ki Emir şuranın ötesinde olmayabilir. Bu prensibin doğrudan sonucu adaleti kurmaktır. Hâkim ya da kadı direk Tanrıya, onun peygamberine ve şura süreciyle kendine gelmiş yürürlükteki yasaya itaat içinde işlevini yerine getirir. Hâkim ya da Kadı bu yüzden bağımsızdır ve bütün karar vericiler ve elitler onun mahkeme kararlarına itaat ederler.

İslam'ın ekonomik yapısında serbest ticarete ve bireysel mülkiyet sahipliğine izin vardır. Ayrıca, modern bankacılığın temeli olan faiz kesinlikle yasaktır. İslam kumar oynamayı yasaklar ve o, fakir vergisi olarak zekât toplar, çünkü zekâtın daha iyi hayır bir eylemi yapmak değil muhtaçların hakkı olması gerekiyordu. İslam, ölen kişinin mülkiyetinin önemli bir bölümünü muhtaç ve yoksullara aktarmada miras kurallarını uygulamaya koymuştur. Bunlar İslami ekonomik sistemin minimum gereksinimidir. Bu minimum gereksinimlerin ötesinde, kara borsacılık ve aşırı kar almaya ve mallarını, İslam adaletine uygun çalışmaktan çok sevenlere karşı güçlü uyarılar vardır. Bu yüzden, İslam bir taraftan küçük bir grup tarafından kaynakların aşırı biriktirilmesini engellerken diğer taraftan serbest piyasa ekonomisine izin vermektedir.

Toplumdaki makro süreçler için bu kuralların ötesinde, İslam, evlenme, boşanma, görgü ve genel duruş gibi kişilerarası ve kişisel konularda davranış

kuralları sunmuştur. Tüm bu ideolojinin ne olursa olsun Allah'a söz vermenin bir sonucu olarak devam ettirilmesi gerekmektedir. Bu söz verme sadece Ramazan'da tutulan oruç ve günde beş vakit kılınan namaz ile değil, genel davranışlar ile de yapılır ve güçlendirilir, bu yüzden, toplum içindeki inananların dindarlığı gelişebilir.

Alan sınırlaması, bana yukarıda özetlenen İslam ideolojisinin temel özelliklerinin ötesinde izin vermiyor. Özetle İslam ideolojisi hem mikro hem de makro toplum süreçlerine odaklanır, bu yüzden Allaha yapılan kişisel ibadetlerin kendi başına bir amaç olması beklenmez. Onun nihai meyvesini başkalarının da katılmaya davet edildiği İslami durum oluşturmaktadır.

İslami Sosyolojik Yaklaşım

Yukarıdaki açıklamaları göz önünde bulundurarak, biz şu soruyu sorabiliriz: Bir İslam sosyologu nasıl devam etmelidir? Allah insanı öğrenme kabiliyeti ve karar verebilecek biçimde yarattı. Bu yüzden, İslam noktai nazarından bakılırsa, insan davranışlarında anlaştığını veya çatıştığını kabul etmede bir hata yoktur. Zaten toplumlarda, sadece çatışma ya da sadece uyum dönemleri görülemez. Çatışma veya uyum hallerini bir dereceye kadar açıklama yoluyla toplum İslami ideale taşıyor ya da yaklaşıyor kabul edilebilir.

İslami sosyolojik yaklaşımın çağdaş sosyolojiden farklı olacak en azından iki önemli noktası vardır. İlki, sosyologlar tarafında dinin toplumsal iyileştirme özelliğinin dikkate alınmasıdır. Yapısal etkileşim ve çatışma teorileri çok açık bir şekilde ve sembolik etkileşim ise sadece ima etmekte ve muğlâk şekilde, dini, toplumda olan birçok şeyden biri olarak kabul etmektedir. Onların Hıristiyanlığın baskın olduğu toplumlardaki deneyimlerinin sonucu, yapısal işlevselcilik dini, toplumdaki sosyal kurumlardan biri olarak ele almaktadır. İşlevselciliğin önde gelen kurucularından birisi olan Durkheim, neredeyse, dinin ortaya çıkışını ilkel toplumların kültürel olarak ürettikleri totem'e indirgedi. Batı sosyolojisindeki bu genel kabul, din ve devlet ortak yaşam ilişkisi içinde başka şeylerle uğraştığı modern kapitalist felsefeye uygundur.

Diğer taraftan, çatışma teorisinin dine bakışı çok daha kötüdür ve Karl Marx dini, "kitlelerin afyonu" olarak tanımlamıştır. Yoksa çatışma teorisinin dinin toplumsal kurumlardan biri olduğu ve sömürenlerin elinde fakir ve zayıfları sömürmek için elde tutma aracı olduğu görüşü, yapısal işlevselci yaklaşımın bu konudaki görüşüyle benzerdir. Diğer insanların inandığının aksine, çatışma teorisi dini, sömürden, ezeni desteklemekten ve toplumda suçu ve suçluluğu üretmekten sorumlu tutar.

Diğer taraftan sembolik etkileşimcilik, mikro açıdan baktığı için toplumdaki daha geniş konularla direk ilgilenmemekte, kendini bu konularla ilgili görmemektedir. Bu yaklaşımın savunucuları, bireysel dindarlık, dini dönüşüm

süreci ve insanların dini algılarında onların kendi algıları gibi konulara odaklanma eğilimindedir. Çünkü sembolik etkileşimcilerin çoğu Amerikalıdır ve onlar çalışmalarında, dini, Amerika'daki çok sayıdaki sosyal etkileşim durumlarından biri olarak ele alış şekilleri bakımında birbirinden farklı değildir. Seküler toplumlarda çatışma durumunun varlığı açıkça ortaya çıkmıştır. Örneğin, Buchard (1954), dininin kendisinden insanları sevmesi ve merhamet etmesini isteyen ordu papazlarının düşman askerlerinin öldürülmesine göz yummak zorunda olması ikilemine dikkat çekti. Benzer şekilde, Komorovsky (1953) kolejli Katolik kızların oldukça müsamahakâr ortamlarla karşılaştığındaki ikileme dikkat çekti. Sembolik etkileşimciler, kendi bulgularından tüm toplum durumlarına uygun genellemeler yapılabileceğini iddia etmemelerine rağmen, ancak yine de bu işi yapmak için onlar kendilerinin başka alternatifleri olmaz gibi görünmektedir.

İslami yaklaşım Batı sosyolojisindeki dinin bu tedavisinden kesinlikle farklı olurdu. Müslümanlara göre, İslam dini insanlığın faydası için gelmiştir, yukarıda belirtildiği gibi, İslam toplum içindeki yapının kurulması için gerekli olan temel her şeyi kapsamaktadır. Hatta Müslüman toplumlarda, din ve devlet ayrımı olmayıp, dini deneyim, ulusal ve uluslararası alanda insanların hayatlarının her yönünü kapsamaktadır. Batı modelini takip eden İslam sosyologlarının İslam'ı ideoloji olarak analiz etmesi mümkün olmayabilir ve İslam toplumunu analiz ederken ciddi zorluklarla da karşılaşabilir.

İslami ideolojik varsayımları takip eden sosyologlar gerçek ile ideal arasındaki farkı bilme ile ilgilenebilir. Bu, bir İslam sosyologunun temel ilgi konusu olmalı, zorunlu olarak, o bütün İslam toplumlarına yönelik bir "ideal tip" olmanın yanı sıra, İslam ideolojisine uyum derecelerine bağlı olarak Müslüman azınlıkları değerlendirebilecek bir İslami model için uğraşmalıdır. Tarihi, istatistik, vaka çalışmaları, katılımlı gözlem, hatta deney bu model içinde kullanılabilir olmalı. Bu amaç, Müslümanların bu gün İslam'dan ne kadar uzakta olduğunu görmesi için karşılaştırılabilir bilgiler üretmelidir.

Ayrıca, bir Müslüman sosyolog, batı sosyolojisinin genel olarak dinin rolü ile ilgili genel varsayımını sorgulamalıdır. Diğer sosyolojilerdeki dinin sadece toplumsal kurumlardan biri olması gerçeği ne kadar doğru. Dinin, Müslüman olmayan ve Hıristiyan toplumlar için bile bu güne kadar kabul edilenden daha çok toplumsal rol oynaması doğru olmayabilir mi? Bu varsayıma meydan okuyan oldukça çok sayıda atıf yapılabilir örnek mevcuttur. Örneğin İsrail dini bir devlettir. (Yeşile dönen haliyle bir İslam ideologunun gıpta ettiği gibi). Neredeyse tüm Batı ve diğer Hıristiyan toplumlarda, resmi politik yemin ya da hukuk mahkemelerinde tanık olmak, Tanrı'nın ya da İncil'in tanık verilmesine bağlıdır. "Yeniden doğan Bir Hıristiyan" sadece Amerikan başkanı olmaz, o, ülke içindeki liberalizm mitinin yıkıcılığı karşısında da başarılı olur. Dinin resmi devlet inancı statüsüne sahip olduğu çok sayıda Batılı ülke var. Amerika'da, Evangelizm'in büyümesinin birçok nedeni vardır. Hıristiyanlık ve diğer dinler, bağlılarına komple

bir sosyal yaşam kuralı sunmamaktadır, ancak onların oldukça büyük bir bölümü kendi bağlılarının tapınaklara veya kiliseye sıkışmış öz algılarını sınırlandırmayı gerekli görmemektedir. Tabii ki, yapısal işlevselcilik dinin etkisinin bir kurum olarak toplumdaki tüm diğer kurumlar seviyesinde olduğunu iddia edebilir. Hatta bu etkinin derece ve doğrudanlığı deneysel olarak ortaya konmalıdır.

Bu yüzden Batılı sosyolojik çalışma dinin düşen statüsünü toplumdaki diğer kurumlardan biri varsayarak açıklar. Bu varsayımdan dolayı, araştırma, toplum içinde dinin kurumsallaşmış yapısına ve geniş etki alanına derinlemesine bakmaya asla izin vermez. Bundan dolayı, dinin pratikte ve teoride farklı ilişkileri ile ilgili olan Din Sosyolojisinin gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde kabul edilen din ve toplum varsayımlarını takip etmeden öte bunlara meydan okuyan araştırma stratejisine ihtiyaç duyulmalıdır.

Onların yaklaşımlarının genişletilmiş olarak, İslam sosyolojisinin üyeleri böyle çalışmalar başlatmalıdır. Araştırılan toplumların sahip oldukları dinlerinin bu toplumları kuşatma derecesini ölçmek için dini modellerin etkileri ideal tip olarak geliştirilmelidir.

Kısacası, Müslüman sosyologlar topluma pür materyalistlik ve seküler açıdan bakmak yerine iç yanı sıra dış sosyolojik analizleri de dini açıklama ile karşılaştırabilen sosyologlar olmalıdır.

İslâm sosyolojisi üzerine İkinci önemli nokta, çağdaş Sosyolojideki baskın eğilimler ve uygulamalı sosyoloji ile uyuşmuyor olmasıdır. Yoksa Lynd'in (1939) dediği gibi: "Bilgi ne işe yarar?"

Çatışma teorisyenlerinin dışındakilerin çoğu, sadece, sosyalist toplum modelini savunmanın henüz ötesine geçmiş değildir, sosyologların bu konu ile ilgili olarak bir çeşit kimlik krizi vardır. Sosyolojik bilgilerin uygulanması sorunu, katılımın değerini gündeme getirmiştir. Amerikan sosyologların çoğu, tarafsız kalmayı tercih etmekte, diğer bir deyişle, onlar kendi görevini teknik ve kendilerini teknisyen ya da çalışmalarında elde ettikleri değer ya da sonuçlarının toplumsal etkileri ile ilgilenmesine gerek olmayan bilimsel araştırmacı olarak görmektedir. Amerika'daki bu durumun kayda değer istisnaları C. Wright Mills(1959) ve Howard Becker(1967) olmuştur.

Birçok sosyolog, salt öğretme ve araştırmadan başka işlerle meşguldür. Onlar sanayi, ticaret ve politik planlama alanlarında değişik kapasitelerde istihdam edilmeyi isteyerek kabul etmektedirler. Onlar bu kapasitelerinde, uyuşturucu bağımlılığı sorunları, suç, suçluluk, kentsel trafik sıkışıklığı, şehir planlaması, aile planlaması ve diğer alanlardaki sorunları çözmek için tecrübelerini kullanabilirler. Bu durumdaki sosyologlar, sadece sosyal analist olarak değil aynı zamanda sosyal politika planlamacısı ve karar vericiler olarak hizmet vermektedirler. Ancak, bu kararların nasıl alınacağı veya İnsanları başlamaya veya vazgeçmeye nasıl motive edeceği çalışılması, düzgün bir sosyolojinin asla

parçası olamayacak bazı eylemlerdir. Sonuç olarak, bu stratejik uygulamalar üniversitelerdeki yeni nesil sosyologların akademik eğitiminin asla bir parçası olamaz.

Dünyada çok az sayıdaki sosyolog, kendi öğrencilerini kendisinin uygulaması için hazırlamayan bir akademik disiplinin yüküne katlanmayı sürdürecektir. Amerika'da, üniversite sosyoloji bölümü lisans mezunlarının çoğu, artık bu kendi disiplin yetersizliğini hissetmeye başlıyor. Antropologlar bu problemi, ikinci dünya savaşı süresince uzak ve yabancı ülkelerde savaşan Amerikan askerleri için uygulanabilirliği belirsiz olan sözde "hayatta kalma kipi" geliştirirken fark ettiler. Sosyologlar İkinci dünya savaşı esnasında ve sonrasında Amerikan ordusunda istihdam edilen, Samuel Stauffer, Robert K. Merton ve diğer birçok şöhretli sosyologlar dâhil, "Amerikan askeri" serisi, Alman ve Japon askerlerin, Amerikan muadillerine göre üstün performanslarının nedenlerini anlamamıza yardımcı oldu. Aynı şekilde, sonraki Kore ve Vietnam savaşlarında Amerikan askerlerinin problemleri için sosyologlara büyük paralar verildi. Ancak, bu sosyologlar, askerlerin moralini yükseltmek için çalışmadı ve savaş stratejilerinin gelişimine de hemen hemen hiç yardımcı olmadı. Yine de bu çalışmalardan çıkan sonuçlar akademik olarak değerlidir. Grup teorisi denen yaklaşımın referansı, çok büyük oranda sosyolojideki bu Dünya Savaşı serisinin bir sonucudur. Müteakip harcamalar çok savurgan idi ve bu yüzden pek çok sosyolog askeri sosyolojiden şimdi az faydalanmaktadır, fakat sosyoloji içinde askeri sosyolojinin alanı hızla büyüyor.

Genel olarak, bir kişinin, yapısal işlevselci mi yoksa sembolik etkileşimci mi olduğu pek fark etmedi. Araştırmada daima vurgulanan teorik bilgilerin geliştirilmesidir ve bilgilerin manipüle olabildiği politik problemleri çözmek için strateji çalışması ya da analizi değil. Aslında, eğer Comte bu gün yaşıyor olsaydı, o kendi haleflerine sahip çıkmazdı. Ya da onlar belki ona sahip çıkmazdı.

Diğer taraftan müslüman sosyologu, yaklaşımının çoğu mantığını ve içerdiği değerini almak zorundadır. Kıyaslamacı bir sosyolog olarak o, mevcutlar arasında hem mikro hem de makro var olan sosyolojik süreçler ve İslami idealerin tanımlarını bulmalıdır. Ayrıca, eğer o hem makro hem de mikro seviyede bu boşluğu doldurabilecek pratik stratejileri dikkate almazsa onun görevi eksik kalır. Kısacası, dünyadaki başka bir sosyologun aksine, İslam sosyologu bir analist, bir eleştirmen aynı zamanda strateji geliştirmek zorundadır ve bu analiz, eleştiri ve strateji planı İslami sosyolojik yaklaşımın ayrılmaz bir parçası olmak zorundadır.

Özet ve Sonuç

Benim bu makaledeki temel iddiam, Batı üniversitelerinde öğretilen çağdaş sosyolojinin İslam'ı ve İslam toplumunu anlamada sadece yetersiz kalma-

yacağı aynı zamanda yanılıcı da olabileceğidir. Günümüzde moda olan baskın sosyoloji yaklaşımlarının kısaca bir incelemesinden sonra, ben sadece İslam toplumunu analizi değil aynı zamanda genel olarak toplumda dinin oynadığı ideolojik rolü de anlayan yeni bir yaklaşıma –İslami teoriye- ihtiyaç duyulduğunu vurguladım. Benim bir araştırma tekniği olarak - tarihi analizler, alan araştırması, vaka çalışmaları, katılımlı gözlem ve deneyim- birini diğerine tercihim yok. İslami teori araştırmalarının genel metodolojisi ancak kendi genel deseni içinde kıyaslanabilir. Bu yüzden, İslam toplumlarının farklılık derecesi İslam modelinden ölçülebilir.

Ben bu yaklaşımın takipçilerinin değerlendirmesinin tarafsız olabileceğini tahayyül edemiyorum. İslam teorisyeni eleştirel olmak zorundadır, yani o, katılımcı gözlem sonucunda veya başka uygulanabilir araştırma tekniği açısından, istatistiksel ilişkiler yardımıyla, tarihsel bir perspektiften toplumu ve ideolojisi arasındaki farklılık derecesini tartışır.

Ayrıca, gelecek planları yukarıdaki bulgulara dayanılarak yapılmadıkça İslâm teorisinin rolü eksik kalacaktır. İslâm teorisyeni, İslâm idealine doğru çekilmesi gereken İslam toplumunun boyutlarını değerlendirmek için stratejik planlamacı rolünü kabul etmek zorundadır.

Daha sonra özetlemek gerekirse, İslâm teorisi karşılaştırmalı olmak zorundadır. O eleştirel olmak zorundadır ve stratejik olmak zorundadır, yani, planı geleceğe yönelik olmalıdır. Elbette, bu yaklaşımın tüm taraftarlarından bütün bu yönleriyle uzmanlaşması beklenmemektedir. Ancak, bir alanda uzmanlaşma diğer alanları umursamamak için kesinlikle mazeret olmamalıdır. Aslında İslam teorisinin tüm üç yönü yüksek okul sosyoloji müfredatının temel konuları, lisans ve lisansüstü seviyesinde sunulması gerekir.

Kendi doğasından dolayı, bu yaklaşım, sosyologların ve İslam ülkelerindeki diğer eğitim planlamacılarının desteğini almak zorundadır. Bununla birlikte, aynı derecede devlet ve özel kaynaklardan (iş ve endüstri) güçlü destek sağlanmalıdır. Araştırma, kütüphane imkânları, orijinal yazma, çeviriler, seyahat ve dergi yayınları için büyükçe bir hibe olmaksızın bu hayal gerçeğe dönüşmeyebilir.

İlk adım olarak, ben İslam ülkelerine üniversitelerin tamamında ya da büyük üniversitelere *Sosyal Bilimler Enstitüsü* kurma girişiminde bulunmalarını öneriyorum. Bu kurumlara, sosyoloji dersleri ve karşılaştırmalı araştırma programları başlatmak için hibe ve sorumluluk verilmelidir.

Günümüzde, Batılı veya Batılı olmayan toplumlarda çok sayıda önemli sosyolog farklı kapasitelerde çalışıyor. Bu programlar için onların yardımı talep edilmeli. Onlar bu enstitülere, kalıcı veya süreli, katılmaları için ikna edilmeye çalışılmalı. Bu sosyologlarla ve diğer ilgili kişilerle, eğitimde yanı sıra da araştırmada gelecekteki gelişmeler için araştırma bulgularını ve belirli öneriler sunacak şekilde periyodik olarak sözleşmeler düzenlenmesi çok önemlidir.

Bu günlerde İslam ülkelerinin çoğu ekonomik konulara ve teknolojik gelişmelere çok büyük miktarda para harcıyorlar. Ancak, kabul edilmelidir ki bu konular bir toplumsal boşlukta çözülemez. Üstüne üstlük, toplumumuzun İslami çerçevede rahata doğru gelişmesi bizim ana hedefimiz olduğu kadar çeşitli sosyal süreçler ve İslam ideali arasındaki var olan boşluğun minimize edilmesi de çok önemlidir. Sosyologlar bu problemin üstesinden gelmek için, yukarıdaki yaklaşımı kabul kaydıyla, çok hayati rol oynayabilirler.

Notlar

- (*) İlyas Ba- Yunus 1932 yılında Pakistan'da doğdu. Sosyoloji Profesörü, New York Devlet Üniversitesi, Cortland, New York 13045., (1973'den beri). Daha önce: Sosyoloji Doçenti, Bradley Üniversitesi Peoria, Illinois 61606, U.S.A. (1968-1973), Oklahoma Devlet Üniversitesinde sosyoloji hocası olarak çalıştı. (1966-67) ve Winova Devlet Kolejinde, Winova, Minnesta, U.S.A. Coğrafya hocası olarak Üniversitelerarası Silahlı Kuvvetler ve Toplum Semineri üyeliği yaptı. Yayınlarından bazıları şunlardır; "İslami Kişilik", Al-İttihad (Yaz, 1968;) Kuzey Amerika; Problemler ve Beklentiler (ABD ve Kanada'nın M.S.A.'sı); "Eritme Potansındaki Etnik Topluluklar"(Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği Dördüncü Yıllık Konferansı Bildirisi) "Jamaikalı Çocuklar İngiltere'de: Uyum ve Suç Üzerine Yapılan Bir Çalışma" (seçilen Bildiriler, Suçluluğunun Önlenmesi İçin Kraliyet Cemiyeti 11. Yıllık Toplantısı, İngiltere). "West Midland Teddies: Amerikan Varsayımlarını Test Etme Çalışması" (Uluslar arası Modern Sosyoloji İncelemesi, Sonbahar, 1974) Üçüncü Dünya İncelemesi, baş editörü.
- (**) Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
- (***) Yunus, İlyas Ba, "Sociology and Muslim Social Realities", - al-Faruki, İsmail Raci-Nasseef, Abdullah Ömer (Ed.), Social and Naturel Sciences: The Islamic Perspective, Jeddah, 1981, s.21-41.
1. İbni Haldun için Mahdi'ye (1957); onun Mukaddime çevirisi içinde Rosenthal (1958) bakınız.
 2. Bu yaklaşımın ilk ortaya çıkışı için, Parsons'a bakınız (1937 ve 1952)
 3. Marx'ın teorisi zamanının felsefe ve tarihsel çalışmalarından kaynaklanan fikirlerinin bir sentezidir ve onun teorisinin kuruluşu en iyi 1984 yılı İktisadi ve Felsefi Elyazmaları'nda bulunabilir. Bu elyazmaları ilk olarak 1932'de yayınlandı. İngilizce çevirisi için Bottomore'ye bakınız.
 4. Mead'a bakınız.
 5. Kur'an-ı Kerim İslam'ı "mizaç dini" olarak çevrilen "Din -al Fitrat" olarak tanımlar. Ben birçok Müslüman'ın Kuran'ın bu ifadesini yorumlama şeklinin farkındayım. İslam insanın doğasına uygundur. Bu yorum zor bir soruyu beraberinde getirmektedir: İnsan fitratı nedir? Din-al Fitrah'ı insan etkileşiminin doğal yasası olarak yorumlamamız için bir sebep yoktur. Benim yorumum sadece yukarıda bahsedilen güçlükten kaçınmaktır. Bu en genel anlamda bilinen bilimin takip ve amacı ile uyumludur.

Kaynaklar

- Aron, Raymond, *German Sociolgy*, (The Free of Glenco: Glenco, Illinois) 1964.
- Banniter, Gerald P., *Revolution and Displacement: Indonesia After Independence*, (New York: The Social Science Academy) 1973.
- Ba- Yunus, İlyas, *Distribution on Crime and Delinquency in Metropolitan Karachi: An Ecological Analysis*. Pakistan Institute of Urban Studies, Monograph 15: Karachi 1975.

- Becker, Howard, "Whose Side are We on", *Social Problems*. Vol. 14, pp. 239-47 1967.
- Bottomore, T.B., *Karl Marx: Early Writing*, (London: Atts and co.)1963.
- Burchard, Waldo W., "Role Conflicts of Military Chaplains", *American Sociologist Review*, 19 (October) 528-35 1954.
- Cannor, Walter D., *Deviance in Soviet Society* (New York: Columbia University Press) 1972.
- Cuvilliar, A., *O' va la Sociologie Française*, (Paris: Marcel Rivière) 1953.
- Direnzo, Gordon J., "Sociology in Italy Today", *International Review of Modern Sociology*. 2 (March) 33-58 1972.
- Gouldner, Alvin, *Coming Crisis of Western Sociology*.(New York: Basic Books)1970.
- Hassan, Mohammad. "Rural Urban Differentials in Crime: Egypt under Farouq and Nasser". *International Law Review*. Vol. 6, No. 2 (Fall) 120-27 1977.
- Hetcher, M., Review of İ. Wallerstein's "The Modern World System", *Contemporary Sociology*. 4 (May) 217-22 1975.
- Hill, H., "Peripheral Capitalism: Beyond Dependency and Modernization", *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, ii (i): 30- 37 1975
- Inkles, Alex, "Making Man Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries", *American Journal of Sociology*, 75 (September) 208-25 1969.
- Inkles, Alex and D. Smith, *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing countries*. Harvard University Press 1974.
- Kamarovsky, Mira, *Women in the World: Their Education and Their Dilemmas*, (Boston: Little Brown) 1953.
- Lynd, Robert S., *Knowledge for What* (Princeton: Princeton University Press) 1939.
- Mac Rea, Donald G., *Classics In Sociology*, (New York: Philosophical Library)1958.
- Mannheim, Karl, *Essays in Sociology and Social Psychology*. (London: Routledge and Kegan Paul, Ltd.) 1953.
- Marsh, Robert M., *Comparative Sociology*. (New York: Harcourt, Brace and World, Inc.) 1967.
- Mead, George Herbert, *Mind, Self and Society* (Chicago: The University of Chicago Press) 1935.
- Mahdi, Mohsin, *İbn Khaldun's Philosophy of History*, (London: George Allen and Unwin, Ltd.) 1957.
- Mills, C. Wright, *The Sociological Imagination* (New York: Oxford University Press) 1959.
- Moore, Wilbert E., "The Singular and the Plural: The Social Significance of industrialism Reconsidered" in Nancy Hammon (ed) *Social Science and the New Societies*, Social Science Research Bureau. Michigan State University, East Lansing 1973.
- Moore, Wilbert E., "Modernization and Rationalization: Process and Restraints" in Manning Nash (ed.) *Essays on Economic Development and Culture in Honor of Bert F. Hoselitz, published as a supplement to Economic Development and Culture Change*, V. 25, 1977.
- Parsons, Talcott, *The Structure of Social Action*, (Glenco: The Free Press) 1937. *The Social System* (Glenco: The Free Press) 1951.
- Rosenthal, Franz, *İbn, Khaldun: The Muqaddimah* (New York, Pantheon Books) 1958.
- Turner, Bryan S., *Weber and İslam* (London: Routledge and Kegan Paul) 1974.
- Wallerstein, I., *The Modern World System: Capital Agriculture and the Origin of World Economy in the Sixteen Century* (New York: Academic Press) 1975.